

Âşık Edebiyatı Çalışmalarının Değerlendirilmesi

- Öneriler Katkılar -

Prof. Dr. Erman ARTUN

Âşıklık geleneği, Türk kültüründe önemli bir yer tutmaktadır. Âşıklık geleneği, yüzyılların deneyimlerinden süzülerek biçimlenmiş, belirli kuralları olan, şiirin kalıcı ve etkileyici özelliğinden yararlanarak kuşaktan kuşağa aktarılan bir değerler bütünüdür.

Âşıklar, sazlı (telden), sazsız (dilden), doğaçlama yoluyla, kalemlle (yazarak) geleneğin özelliklerini taşıyan birkaç biçimde şiir söyleyenlere “âşık”, bu söyleme biçimine “âşıklık-âşıklama”, âşıkları yönlendiren kurallar bütününe de “âşıklık geleneği” adını veriyorlar.

Âşıklık geleneğindeki tanımlamaya göre âşıklar; saz çalıp çalamama, atışma, karşılaşma yapıp yapamama, doğaçlama şiir söyleyip söyleyememe, usta-çırak ilişkisi içinde yetişip yetişememe vb. gibi geleneksel ölçülerle birbirlerinden ayrılırlar.

Türk kültürü, yeni yurt edinilen Anadolu’da yeni bir kültürel kimlik kazanıp şekillenirken edebiyat da yeniden yapılanmaya başlamıştır. Milli öze bağlı epik şiirler yazan ozanın yerini İslâmî öze bağlı lirik şiirler yazan âşık aldı. Âşık şiiri Osmanlı toplumunun Anadolu’daki köklü kültür ve yapı değişikliğine uğraması sonucu oluşmuştur. Büyük şehirlerin çevresinde oluşan üst kültür yeni bir yaşama biçimi oluşturmuştur. Anadolu’da İslâmî kültür etkisiyle Orta Asya Türk kültüründen farklı fakat, üst kültürü de yakalayamayan bir kültür oluşmuştur. Osmanlı kültürünün merkezi olan İstanbul’da âşık edebiyatı, klasik müzikten de öğeler almış, klasik Türk müziği makamları ve aruzlu şekiller geleneğe girmiştir. Edebiyat, tarihi dönemler içinde ihtiyaca göre şekillenmiş, kabul görmüş ve sürekli değişmiştir (Günay 1988:23-31).

Âşık edebiyatı, bağımsız bir sosyo-kültürel kurum kimliğiyle ortaya çıktığı 16. yüzyıldan günümüze kadar, Türk kültür yaşamı içinde yer alan bütün öğeleri içine alır. Âşık edebiyatı, Türk kültürünün bütün katmanlarınca özümsemiş ve çağlar boyu toplumun ortak kültür kodlarını oluşturan önemli bir kurum olmuştur. Türk sosyo-kültürel yapısı içinde oluşan serbest ve zorunlu kültür değişimleri toplumsal dokuyu şekillendirmiş, yapısal ve işlevsel yönden âşıklık geleneğine önemli kaynak olmuştur (Çobanoğlu,1999: 54).

Âşık, hem döneminde hem de sonraki dönemlerde sesini geniş kitlelere duyurmuş bir sanatçıdır. Her edebiyat akımı gibi, âşık şiiri de kendi döneminin zihinsel atmosferinin bir sonucu olarak oluşmuştur. Âşık yaşadığı kültürel ortamla iç içedir, âşık şiiri toplumun ihtiyacına bağlı olarak ortaya çıkmıştır (Çobanoğlu 2000:333).

Divan edebiyatı üst kültüre seslenmesine karşılık âşık tarzı edebiyat geniş halk kitlelerine seslenir. Her bölge ve yörenin kültür, dil ve beğenisiyle oluşan âşıkların şiir çevresinde az da olsa farklılıklarla âşıklık geleneği şekillenmiştir. Bireysel yaşantının toplumsal örnekleri olan anonim ürünler âşıklık geleneğini besler. Anadolu’da âşıklar toplumsal, tarihsel olgular karşında epik diye niteleyebileceğimiz bireysel olgu ve durumlar karşısında lirik bir söyleyiş geliştirmişlerdir. Âşık aktarmacıdır, önce usta malı diye gelenekte adlandırılan usta âşıkların ürünlerini söyler ustalaştığında yaratıcı olarak gelenek çerçevesinde kendi şiirlerini söyler (Artun, 1996:14).

Âşıkların İşlevleri

Âşıklar bağlı buldukları geleneği ve halk kültürünün bütün değerlerini şiirlerinde anlatarak Türk kültürünün ortak bir yaşam ve değerler bütünü olmasına çağlar boyu hizmet etmiştir.

Âşıklar seslendikleri kitlenin önündedirler. Bu yönleri onları ve öğütlerini daima önemli kılmıştır. Onlar destanlarında devletin birliği beraberliğini işleyerek devletin bekasının önemini anlatırlar, insanlığı sevgi ve kardeşlik, insanlık gibi ortak değerlerde birleştirme çabası verirler.

Âşıklar şiirlerinde toplumsal, tarihsel, bireysel olgu ve durumlar karşısında halkın ortak duygu ve düşüncelerini dile getirmeleri bakımından Türk kültürünün korunmasında kültür taşıyıcıları olarak görev yapmaktadırlar. Âşıklar dışa dönüktür, siyasal ve toplumsal olaylara karşı duyarlıdır. Onlar tanık olduğu, yaşadığı ve duyduğu olumsuz durumları yargılar eleştirir (Artun 2000 :296).

Âşık şiiri halk arasında mayalanmış, halkın kültür yapısını, dokusunu şekillendirmekte önemli rol oynamıştır. Toplum bilinciyle âşık şiiri iç içedir. Âşık, toplumun yaşamakta olduğu serüveni sorgulayıp anlamağa çalışarak Türk insanını her boyutuyla kavrayıp aydınlatma çabasıyla Türk kültürünün belirleyici dinamiklerinden birisi olmuştur.

Anadolu'da oluşan, şekillenen ve gelenekselleşerek günümüze kadar gelen âşık şiiri, Osmanlı döneminin sosyo-kültürel şartları içinde Osmanlı- Türk kültürünün yurt tutulan Anadolu'da kök salıp boy atmasında önemli rol oynamıştır. Dış kaynakların baskılarına rağmen millî özden kopmadan geniş kitlelerin beğenisini kazanıp bir gelenek olmuştur.

Âşık edebiyatı ürünleri toplumun yaşama biçimini olaylar ve durumlar karşısındaki tavrına, çevresine dünyayı algılayışına ışık tutar. Tarihsel gelişim sürecinde Türk insanının sanat beğenisinin, kimliğinin belirlenmesinde önemli rol oynar.

Batılılaşma Sürecinde Âşıklık Geleneği

Tanzimat, Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı Türk toplumunu ve günlük yaşamı hızlı bir değişmeye uğratmıştır. Yeni kültürle önerilen yeni yaşama biçimi her geçiş döneminde olduğu gibi ikilemler yaratmıştır. Toplumsal sorunlar âşıklar tarafından sorgulanmaya başlar. Âşık eskiyen gelenek karşısında ne yapacağını bilemez. Değişim başlamış ve gelişime uyum gösteremez hale gelmiştir.

20. yüzyılda Batı kültürü etkisiyle yeni bir yaşama biçimi arayan Osmanlı toplumunda eski gelenekleri sürdüren, toplumdaki gelişim ve değişimi yakalayıp izleyemeyen âşıkların eski biçimleriyle yaşayamayacakları bir gerçektir.

Cumhuriyet sonrası köylü ile kentli arasındaki kültür ikiliği kalkmaktadır. Ulaşım ve iletişim araçları kültür birliği sağlamıştır. Âşık şiiri büyük ölçüde söze yaratılır olmaktan çıkmıştır. Saz eşliğinde doğmaca şiirler söyleyen âşık tipinin yerini yazan âşık tipi almaya başlamıştır. Âşık şiirinin yayılması artık çağdaş araçlarla oluyor.

Günümüzde Âşıklık Geleneği

Usta-Çırak İlişkisi - Âşıklığa Başlama

Günümüzde âşıkların çıraklık, yetişme dönemleri değişikliğe uğramıştır. Âşıklar artık âşık toplantıları yerine kaydedilmiş icralar aracılığıyla tanınıyorlar. Bugün katılım

katılmayalım âşıklık geleneği yeni bir değişim ve dönüşüm içine girmiştir. Âşıklık geleneğinde çağın getirdiği yeni bir görenek başlamıştır.

Âşıklık geleneği ürünleri günümüzde sözlü, yazılı ve elektronik kültür ortamlarında üretilmekte kitlelerle buluşmaktadır. Geleneği öğrenmek için çırak olup bir ustaya kapılanmanın yerini büyük şehirlerde saz ve bağlama kursları almıştır. Bu imkânı bulamayanlar kaset dinleyerek, âşıkları ve onların usta malı şiirlerini taklit ederek örtülü bir çıraklık dönemi yaşamaktadırlar (Çobanoğlu, 1999:251)

Âşıklık geleneğinin doğal ortamı dışında yazılı ve elektronik ortamın bütün olumsuzluğuna rağmen olumlu yönleri de vardır. Âşıklığa hevesli genç çıraklık dönemimde yalnızca ustasının bilgi dağarcığıyla sınırlı kalmayıp çeşitli yollarla pek çok yörenin yerel ezgilerine ulaşarak öğrenir, bu zenginliktir. Kaset çıkaran âşıklar hiç yüz yüze gelmedikleri dinleyici kitlelerine ulaşıyorlar, onlara doğal ortamının dışında seslenebiliyorlar. Ayrıca âşıklığa başlamanın olmazsa olmaz şartı olan gelenekteki rüya görme ve bâde içme motiflerinin yerini artık kaset dinleyerek, klip seyrederek âşıklığa özenip âşıklığa başlama alıyor (Çobanoğlu, 1999:251). Ayrıca âşıkların sanatçı kişiliğe geçtikleri geleneksel ortamın yerini elektronik ortam almaktadır.

Âşıkların Kültür Çevrelerinin Değişmesi

Köyden kente göçle büyük şehirlerde köy ve kent kültürü iç içe yaşamaya başlamıştır. Köyden şehre gelip büyük şehirlerde tutunma uğraşı veren insanların sıkıntıları, ikilemleri, âşığın şiirine konu olarak âşıklık geleneğinin konuları yeni bir boyut kazanmaya başladı. Ortaya kentte yaşayan, kent ortamında halkın kaynağından yararlanan, geleneğe yeni açılımlar sağlayan yeni bir âşık tipi ortaya çıkmıştır. Günümüz âşıkları günümüzde gelenekten kopmaya başladılar (Artun, 1996:11-25).

Günümüz insanı düşte görülen soyut sevgiliye sevda şiirleri yerine somut, yeni toplumun yarattığı yeni insan tipinin özlemlerine cevap verecek yeni duyularla örülü yeni şiirler istiyor. Âşıklık geleneği de belirgin özelliklerini kaybetmeye başlamıştır.

Âşık şiiri geleneği, belli bir zaman ve belli bir toplum yapısının şiiridir. Aydın çevreyle halk çevresinin arasında kültür ikiliğinin olduğu dönemlerin ürünü olan âşık şiiri, seslendiği dar çevrelerde kalmıştır. Âşık şiiri dönemin kültür çevrelerinden uzak çevrelerde gelişmiştir. O, halkın düşünlerine, toplantılarına, eğlencelerine ölümüne kadar girmiştir. Bir görevi vardır. Her ortamda söylenilebilir. Dar çevrelerin temsilcileri olan âşıklar, uygarlığın köy yaşamına kadar girmesi sonucu, toplumun geneline açılarak halkın sanatçısı olma yolunu tuttu. Âşıklar her geçen gün cumhuriyet sonrası hızlı kültür değişikliğinden etkilenip halk kültüründen ve âşık edebiyatı geleneğinden kopuyorlar.

Geleneğin Aktarılması

Günümüzde âşık şiiri kitle iletişim araçlarıyla yayılmaya başlamıştır. Teknoloji, geleneği yayan gezginci âşığın yerini alarak geleneğin dar çevrelerde sıkışıp kalmasını önleyerek yayılmasını sağlamıştır.

Âşık şiiri yeni ortamlara, yeni koşullara uyum göstermeye, gelenek dışı öğelerle beslenmeye başlamıştır. Son yıllardaki köyden kente göç olgusu âşıkların doğal ortamını da etkilemiştir. Şehir kültürüyle beslenmeye başlayan âşık şiiri de kaçınılmaz olarak değişime uğramıştır. Yeni bir olgu olarak ortaya çıkan şehirlî âşık tipi, kentleşme sürecini yaşayan kesimler arasında şiir söylemeye başlamıştır, artık o ne köylü ne de kentleşme sürecini

tamamlayamadığı için şehirdir. Âşıkların şehirdeki bu yaşama biçimleri sanatlarını da etkilemiştir. Artık onların seslendikleri kitle eski çevreleri değildir. Yeni insan tipinin sanatçısı da farklı olacaktır. Günümüzde âşıklar hem kırsal kesime hem de şehir çevresine sesleniyorlar. Her ne kadar eskiye oranla halk ile aydın kesim arasında kültür farkı azalsa da beğeni farklılığı vardır.

Âşıklık Geleneğinde Değişim

Âşıklar günümüzde sazı, hece ölçüsünü ve âşık edebiyatı nazım biçimlerini koruyorlar. Âşık şiirinin beslenme kaynaklarının değişmesi, yeni çevrede, yeni insan tipinin beklentilerini karşılayacak bir yöne yönelmeye başlamıştır. Somut sorunlar şiire konu olmaya başlamıştır. Hatta barış temi, insan sevgisi birlik kardeşlik konularına çağdaş âşıklardan daha duyarlıdır. Dar çevrelerin temsilcileri olan âşıklar uygarlığın köy yaşamına girmesi sonucu toplumun geneline açılarak halkın sanatçısı olma yolunu tuttu. Âşıklık geleneği çevresinden kopuş beraberinde bir çok sorunu da getirdi. Âşık şiirini doğal ortamından uzaklaşp, halk kültürü kaynağından yeterli beslenemez oldu. Günümüzde geleneği öğrenemeyen, geleneği yaşamadan kulaktan dolma âşık şiiri bilgileriyle şiir söyleyen âşıklar ortaya çıktı. Âşık seslendiği kitlenin gerisinde kaldı. Sanatçı seslendiği kitlenin bir adım önünde olmak zorundadır. Âşık şiiri durağan bir gelenek değildir. Onun da değişime uğraması doğası gereğidir.

Âşıklık geleneği her gelenek gibi değişen sosyo-kültürel şartlara uyum göstererek değişmeğe mecburdur. Gelenek, sosyo-kültürel yapı içinde ancak yeni işlevler kazanarak var olan işlevlerini koruyarak yaşayabilir. Kültürel değişim ve gelişimle yozlaşma farklı olgulardır. Âşıklar bu değişimin farkındadır. Bu değişimi yakalayp halkın beğenisini kazanmazlarsa geleneğin eski canlılıkla süremeyeceğinin bilincindedir. Âşıklar atalar mirası geleneği her yönüyle öğrenmeli, genç âşıklara öğretmelidir. Âşıklık geleneği doğal ortamından ayrılmış geleneği besleyen sözlü gelenek de zayıflamıştır.

Âşıkların bir bölümü gençlerin ilgisizliğinden yakınıyorlar. Yakınmak yerine bunun nedenleri üzerine suçlamadan kırılıp küsmeden gitmelidirler. Gençlerin beğenisini yakalamak gerekir. Âşık halkın sanatçısıdır. Halkın beğenisi sanatçı tipini sanat şeklini belirler. Âşıklar devletin ve medyanın gereken ilgiyi göstermesini, şiirlerinin basılmasını istiyorlar. Geleneğin gençlere tanıtılması için sık sık toplantılar düzenlenmelidir.

Günümüz âşıklık geleneği ile ilgili tespitlerimizi ve önerilerimizi üç başlıkta topladık.

1. Günümüz Âşıklık Geleneğiyle İlgili Tespitler

Âşıklık geleneğini besleyen kültür kaynaklarının azalmasıyla âşıklık geleneği zayıflamıştır. Nedenlerini şöylece sıralayabiliriz.

a. Âşıklık geleneğini besleyen sözlü gelenek zayıflamıştır.

Bölgelerde, dar çevrelerde, köylerde yetişip tanınan âşıkların şiirleri yazıya geçirilmese de sözlü gelenekte söylendiği için günümüze gelebiliyordu. Sözlü geleneğin zayıflamasıyla bu âşıklar ve şiirleri unutulma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Ayrıca sözlü gelenekteki eski âşıkların şiirleri usta malı olarak söylendiğinde gelenekte usta-çırak ilişkisi olmasa da yeni âşıkların yetişmelerine yardımcı oluyordu.

b. Usta-çırak ilişkisi çözümlenme noktasına gelmiştir.

c. Usta âşıkların yeni âşıklar üzerindeki denetiminin azalmasıyla, yeni âşıklar geleneği tam olarak öğrenemiyor ve uygulayamıyorlar.

d. Geleneği bilen dinleyici kitlesi çok azaldığı için yeni âşıklar denetlenemiyor.

2. Günümüzde Âşık Toplantıları ve Şölenleriyle İlgili Bazı Tespitler

- a. Usta âşıkların ve geleneği bilenleri denetimi çok azaldığı için bu toplantıların büyük bir bölümü gelişigüzel, düzensiz ve gelenek dikkate alınmadan yapılmaktadır.
- b. Âşık toplantı ve fasıllarında icra ve töreye, geleneğe uyma yerine meclisin meşrebine göre program yapılmaktadır.
- c. Âşıkların sazın doğal sesiyle çalıp söylemeleri yerine elektro-saz kullanmaları geleneksel ezgiyi bozmaktadır.
- d. Geleneğin taşınmasında önemli rolü olan usta âşıkların şiirlerinin çalıp söylendiği hatırlatma-canlandırma bölümleri çoğu kez yapılmamaktadır.
- e. Katıldığımız birçok âşık toplantısı ve şenliğinde, yeni âşıkların âşıklık geleneğiyle ilgili pek çok temel bilgilerinin eksik olduğunu gözledik. Kafiye, ayak, redif, nazım şekilleri, nazım türleri, âşıklık kuralları, âşık toplantıları ve fasıllarının düzeni vb. konulardaki küçük bir kaynak kitabın yeni yetişen âşıkların geleneği öğrenmesinde yararlı olacağı düşüncesini taşıyoruz.

3. Araştırmacılara, Kurum ve Kuruluşlara Düşen Görevler

Son yıllarda âşıklar ve âşıklık geleneğiyle ilgili araştırmaların yapıp kitap halinde yayınlanması sevindirici gelişmedir. Ancak araştırmalar incelendiğinde araştırma yöntemlerinin çok çeşitli olduğu gözlenmektedir. İleride yapılacak karşılaştırmalı Türkiye ve Anadolu dışı Türk dünyası âşıklık geleneğiyle ilgili bir çalışmaya kaynaklık etmeleri açısından yöntemlerin de olabildiği ölçüde birlik sağlanması yararlı olacaktır. Ancak bu çalışmalardan sonra âşıkların hangi konularda orijinal, hangi konularda milli ve evrensel olduğu, geleneği taşıma ve yansıma yüzdeleri ortaya çıkacaktır. Aksi halde sezgi ve izlenim yoluyla çözümlenmeye ve anlamaya çalışan bir yöntemle yapılacak çalışmalar eksik kalacaktır.

Sonuç:

Günümüz âşıkları, âşık tarzı geleneğe sahip olarak edebî gelişmelere ne kadar açıktır? İnsan gerçeğini bireysel ve toplumsal boyutlarıyla ne ölçüde dile getirebilmişlerdir? Seslendikleri kitlenin kimliğini ne ölçüde ortaya koyabilmişlerdir? Âşıklar siyasal oluşuma paralel olarak topluma açılmışlardır; ama şiirleri bireysel yaşamın anlatımına odaklanmıştır. Değişim ve gelişime paralel olarak toplumdaki değişim rüzgârını yakalayamayan âşıklar içe dönmüş, çoğu kez tepkisiz kalarak toplumdaki yeni değerleri yakalayıp, toplumun önüne geçerek yeni kitleleri kucaklayacak bir yenileşme hareketini başlatamamışlardır.

Âşıklık geleneği günümüz insanının beğenisine uygun özünden sapmadan yozlaşmadan yeniden yapılanmalıdır. Bilgi sahibi olunmadan fikir sahibi olunmaz. Yeni gelenek ancak iyi öğrenilen ve uygulanan eski gelenek üzerine bina edilebilir.

Bir kültürde oluşan eserler çağın ve seslendikleri kitlenin kültür anlayışı ve beğenisine göre şekillenir. Âşıklar halktaki gelişimi ve değişimi yakaladıklarında yeni özü ve biçimiyle gelenek yaşamaya devam edecektir. Bu da yeni kitleleri kucaklayacak bir yenileşme hareketinin başlatılmasına bağlıdır.

Âşık şiiri geleneği, işlevini tamamlayıp kültür tarihinin malı olup, tarihteki yerini mi alacaktır? Bugün kesin bir yargıya varabilmek için erkendir. Âşığın sesleneceği bir kitle vardır. Halk, ilerleyen zaman içerisinde kültür yapısına göre içinden âşıklar çıkaracaktır.

Günümüz âşıkları, edebî gelişmeleri takip ettiklerinde, insan gerçeğini bireysel ve toplumsal boyutuyla dile getirdiklerinde, seslendikleri kitlenin kimliğini yakalayabildiklerinde, olaylar karşısında tepkisiz kalmayıp, toplumsal değerleri yakalayarak toplumun önüne geçtiklerinde, yeni kitleleri kucaklayıp, yeniden yapılanan âşıklık geleneğini yeni özüyle sürdürebilirler.

Kaynakça

Artun; Erman 1996 , Günümüzde Adana Âşıklık Geleneği (1966-1996) ve Âşık Feymani. Adana

.....; 2000, “Osmanlı Türk Kültüründe Âşık Şiirinin Belirleyici Yönü” Adana Halk Kültürü Araştırmaları, Adana

Çobanoğlu, Özkul; 1999, “Elektronik Kültür Ortamında Âşık Tarzı Şiir Geleneği Bağlamında Çukurovalı Aşıklar Üzerine Tespitler”.*3.Uluslar Arası Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Adana Ofset, Adana.

.....; 2000 Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü, Ankara

Günay, Umay; 1988, “Âşık Tarzı Edebiyat Hakkında Düşünceler”,*Mehmet Kaplan İçin*, Ankara.

.....; 1992, Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi. Akçağ Yayınları, Ankara.